

Verdwenen dierbare woorden¹

Tijdens een gesprek kwam ter sprake dat bepaalde woorden langzamerhand uit het apostolische begrippenkader verdwenen lijken te zijn. Thuisgekomen liep ik naar de boekenkast om een bundel met oude muziek te pakken. Op de pagina die ik opensloeg stond:

Maak mij reiner, immer kleiner,
leer mij trouw zijn immer meer,
maak bewust mij wat mijn doel zij
neem mijn hart, mijn leven, Heer!

Maak mij reiner, maak mij kleiner,
maak tevreden mij steeds meer.
Gij slechts leven mij kunt geven
Leid mij hemelwaarts, o Heer²

Hans Tiemersma

Deze tekst is een goed voorbeeld van begrippen – afhankelijkheid en dienstbaarheid – die intussen grotendeels uit het maatschappelijke en apostolische taalgebruik verdwenen zijn. Op de redenen van dit verdwijnen zal ik niet ingaan. In de onderstaande tekst zal ik wel proberen de volgende vraag te beantwoorden: kunnen we die vergeten woorden eigenlijk wel missen?

Afhankelijkheid en individualisme

Van Dale³ geeft ten aanzien van het trefwoord ‘afhankelijkheid’ aan dat dit optreedt als je steun of hulp van anderen nodig hebt. Steun of hulp nodig hebben betekent dat je genooddaakt bent op anderen te vertrouwen⁴. Het woord afhankelijk betekent tevens: aan een steunpunt hangen. Het duidt de toestand aan, dat iets voor zijn bestaan niet zonder iets anders kan, waarmee het is verbonden. Zonder dat andere valt het en kan het niet meer bestaan. Afhankelijk zijn is het tegendeel van zelfstandig zijn, wat betekent: zelf kunnen staan⁵. Uiteraard moet je proberen om zelf te gaan staan, maar volkomen zelfstandig staan kan bijna niemand in onze maatschappij. Dat wordt weleens vergeten. Het lijkt erop dat het (neo-) kapitalistische marktdenken zorgt voor een zekere camouflage. Voor ons dagelijks eten zijn we afhankelijk van hele ketens van organisaties, maar die afhankelijkheid is in financiële transacties verborgen geraakt. We hebben immers betaald, wat ons het recht geeft op wat we gekocht hebben, zonder dat we ons nog realiseren dat wij evengoed afhankelijk zijn van het noeste zwoegen van de boer en hij van ons welwillende vertrouwen.

Sinds de jaren 70 heeft de Nederlandse overheid de wetgeving op het individu afgestemd om afhankelijkheid te verkleinen. Afhankelijkheid heeft in onze maatschappij intussen vaak een negatieve bijklank gekregen. Het is opvallend dat het door sommigen zelfs als pathologisch wordt gezien. Op een website⁶ lees ik:

Afhankelijk zijn van anderen of afhankelijkheidsrelaties creëren en in stand houden ondermijnen een positief zelfbeeld, zelfvertrouwen. Wie afhankelijk is van anderen is een deel van zichzelf kwijtgeraakt.

¹ De titel is geïnspireerd op de boeken ‘Dierbare woorden’ van Cornelis Verhoeven (Uitgeverij Damon, oktober 2002) en ‘Bewogen woorden’ van Manfred Horstmanshoff (Het Apostolisch Genootschap Baarn, MMXI)

² Liederensbundel Apostolisch Genootschap Baarn, 1984, nummer 218

³ Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1976

⁴ www.encyclo.nl

⁵ www.geestkunde.net

⁶ www.desteven.nl

Inherent aan het aangaan van een verbinding is dat je een deel van jezelf kwijtraakt terwille van het instandhouden van de relatie. 'Ik ben mezelf niet of al die jaren nooit geweest' van Acda & De Munnik is een typisch voorbeeld hoe verward men is geraakt over verbinding en tegen afhankelijkheid aankijkt. Maar hoe kun je zo naïef zijn om te verwachten dat een relatie je onafhankelijkheid niet zal veranderen? De schrijfster Rebekka de Wit geeft in haar meest recente boek⁷ tegengas. Ze schrijft:

Het lijkt me niet verwonderlijk dat het cultiveren van je eigen zogenaamde onafhankelijkheid uiteindelijk tot gevolg heeft dat je afhankelijkheid bij anderen niet tolereert. Een gevolg van die illusie is namelijk dat we denken dat er geen verband bestaat tussen groot en klein handelen, geen verband tussen de grote en de kleine wereld. Dat ons handelen onafhankelijk van de wereld bestaat. En dat onderscheid tussen de grote en kleine wereld houden we ook collectief, zij het soms op zeer subtiele wijze in stand.

De Wit maakt duidelijk dat het streven naar onafhankelijkheid een keerzijde heeft, die uit beeld dreigt te raken. Ze stelt dat de illusie van zelfstandigheid de maatschappij minder gevoelig maakt voor het feit dat verbinding tussen al die zelfstandige mensen nodig is om de maatschappij in stand te houden. Een maatschappij bestaat immers vooral dankzij dat wat we delen. De levensloop van de hoofdpersonen in het boek 'Elementaire Deeltjes' van Houellebecq is exemplarisch voor het morele bankroet van de neo-liberale westerse samenleving, waarvan de schrijver op visionaire wijze het einde aankondigt.⁸

Je zou kunnen zeggen dat afhankelijkheid als het lelijke broertje van verbinding wordt beschouwd, dat het liefst uit zicht gehouden wordt. Zien we die maatschappelijke tendens ook binnen het genootschap? 'Met u apostel, wil ik steeds voorwaarts trekken', 'Gij vraagt geheel mijn hart', 'Neem gij de leiding in mijn leven' zijn voorbeelden van verdwenen liederen. Maar ook in de weekbrieven wordt afhankelijkheid zelden benoemd. Een complexiteit die zich hierbij voordoet is dat in genoemde teksten een vermenging optrad van de begrippen afhankelijkheid en onderdanigheid. Het gaat me hierbij uitdrukkelijk niet om het restaureren van de afhankelijkheids- of onderdanigheidsrelatie met de apostel, maar om een archaïsch ethisch begrip te hertalen.

Bijvoorbeeld ten aanzien van solidariteit. Dit aspect is in de Meerjarenvisie van het Apostolisch Genootschap als speerpunt genomen, maar mist urgentie doordat de solidariteit-wekkende afhankelijkheid nauwelijks benoemd wordt. Willen we alleen de mooie kant zien? Solidariteit richt zich op de ander van wie we meer of minder afhankelijk zijn. Verbinding impliceert immers een koppeling tussen twee van elkaar afhankelijke grootheden. Zoals ons stopcontact thuis verbonden is met de centrale. Zonder een gevoel van afhankelijkheid zal de solidariteit dus moeilijker tot zijn recht komen. Een gevoel van saamhorigheid wordt versterkt door afhankelijkheid: in je eentje kun je niet saamhorig zijn. Collectieve samenkomst voldoet aan het primaire menselijke verlangen naar gedeelde sociale ervaringen. Hoe meer we bereid zijn momenten van collectieve vreugde op te zoeken en ervaringen van collectieve pijn aan te gaan, hoe moeilijker het wordt onze menselijke afhankelijkheid te ontkennen.⁹ Waarom zouden we anders 'het zwaard dat in haar veren verborgen is' vrezen?¹⁰

⁷ Afhankelijkheidsverklaring, Uitgeverij Atlas Contact, april 2019, ISBN 9789025454074

⁸ Elementaire deeltjes, Uitgeverij de Arbeiderspers, mei 2011, ISBN 9789029575157

⁹ Brené Brown, Verlangen naar verbinding, Random House, 2017, ISBN 9789044976939

¹⁰ Kahlil Gibran, De profeet, vertaling Carolus Verhulst, Mirananda uitgevers, 21ste druk, ISBN 9062725079

Horizontale transcendentie

Dienstbaarheid is volgens Wikipedia werken in het belang van iemand anders. Een zekere verwantschap met bescheidenheid is aanwezig. Dat is een houding of eigenschap die zich kenmerkt door weinig voor zichzelf te eisen en zichzelf niet op de voorgrond te plaatsen. Bescheidenheid is niet te combineren met egoïsme of egocentrisme. Maar het dient niet verward te worden met gebrek aan zelfwaardering. Een van de woorden in de moderne woordenschat die aan dienstbaarheid herinnert, is klantvriendelijkheid. Het lijkt er soms op dat deze term vooral bestorven ligt in de mond van bedrijven die veel geld willen verdienen of besparen in plaats van echt dienstvaardig te zijn. IJdelheid lijkt in onze tijd een meer courante houding dan dienstbaarheid. Gelukkig zijn er ook veel organisaties die echt dienstbaar zijn.

Ik heb al jong geleerd wat dienen betekent:

We mogen leren dienen, al zijn we dan nog klein.
Een kloppend hart voor and'ren kan reeds al dienend zijn.

Ook hier gaat het me weer om het hertalen van oude begrippen, niet om als verstokte conservatief verstofte woorden van zolder te halen en er met sentimentele blik naar te kijken. 'Oude begrippen' kunnen wel degelijk belangrijke waarden in zich dragen, misschien wel eeuwigheidswaarden. Het gaat erom voor die begrippen nieuwe woorden te vinden, en/of de oude termen van een nieuwe vertaling te voorzien.

De belangen van anderen in het oog houden zou ons in deze tijd enorm kunnen helpen om maatschappelijke- en milieuproblemen op te lossen. We plaatsen onszelf in de Westerse maatschappij zo vaak in het centrum, dat het moeilijk is de belangen van anderen mee te wegen. Maar de wereld draait met mij, niet om mij. Dienstbaarheid geldt wat mij betreft niet alleen de mensen die nu naast mij leven, maar ook mensen in een toekomstige tijd. Wat zou het bevorderlijk zijn voor maatschappij en milieu indien Westerse mensen 'reiner, kleiner en meer tevreden' zouden zijn met wat hun gegeven is.

Dienstbaarheid is – net als trouwens afhankelijkheid – een levenshouding waarbij horizontale transcendentie tevoorschijn kan komen. Hannah Arendt stelt dat de verbinding tussen mensen wordt gevormd door een gemeenschappelijke zingeving – een common sense – die ons helpt de beperkingen van onze eigen individuele wereld te overbruggen. Door middel van dit 'zesde zintuig' maken we verbinding met gedeelde publieke waarden die de individuele waarden overstijgen.¹¹ Marli Huijter noemde het in haar oratie¹² heel toepasselijk 'uitgebreid denken'. De kunst is om bewust te worden van het appèl dat publieke waarden op jou als individu doen en dat je daaraan dienstbaar bent. Dienstbaarheid aan de gemeenschappelijke zingeving en bewustzijn van afhankelijkheid daarvan kan ons helpen om religieus bewustzijn te wekken, omdat het gaat over ons overstijgende waarden. Het benoemen van de spanning die afhankelijkheid en dienstbaarheid oproepen in relatie tot onze individualiteit kan helpen om een meer duurzame levensstijl te vinden, zowel ten aanzien van relaties als ten aanzien van het milieu.

¹¹ Hans Tiemersma, Denken Delen, Verdiepingsrubriek Van Oosbreestichting, december 2017

¹² Marli Huijter, Denkende verbeelding, Boom Uitgevers, 2018, ISBN 9789058754714

Verticale transcendentie

er is niet meer bij weinig
noch is er minder
nog is onzeker wat er was
wat wordt wordt willoos
eerst als het is is het ernst
het herinnert zich heilloos
en blijft ijlings

alles van waarde is weerloos
wordt van aanraakbaarheid rijk
en aan alles gelijk

als het hart van de tijd
als het hart van de tijd¹³

Met grote neonletters prijkt 'alles van waarde is weerloos' op het gebouw van een Rotterdamse verzekeringsmaatschappij. Een wat ironische situatie want in dat gebouw draait alles juist om zekerheid en weerbaarheid¹⁴. Kwetsbaarheid kan worden omschreven als broosheid, fragiliteit of gevoeligheid. Van Dale³ stelt dat het 'aangetast kunnen worden' betekent. Het merkwaardige – de paradox – is dat de kwetsbaarheid waardevol maakt. Het lijkt wel alsof hier de economische wet van toepassing is die stelt dat schaarste hoge prijzen veroorzaakt. Spinoza duidde hierop eveneens toen hij schreef dat al het waardevolle in het leven even moeilijk als zeldzaam is.¹⁵

Op 26 oktober 1993 knipte ik de onderstaande tekst uit de krant (NRC):

Het weten om de eindigheid van het bestaan verleent er glans aan.
In zo'n leven worden de grenzen en beperkingen niet ontkend en verdrongen,
maar zijn ze juist voortdurende aanwezig als elementen
die diepte en daarmee perspectief geven.¹⁶

Het was een rouwadvertentie waarvan de tekst mij buitengewoon trof, omdat hier de schijnbare tegenstelling tussen leven en dood plotseling van een betekenis werd voorzien die ik niet eerder begrepen had. Het lijkt erop dat tegendelen elkaar nodig hebben om tot hun volle begrip te kunnen komen. Mag je zeggen: zonder kwetsbaarheid wordt compassie moeilijker? Of andersom: wekt kwetsbaarheid compassie? Indien ja, dan dienen we bij de naastenliefde ook de kwetsbaarheid te benoemen die de compassie (barmhartigheid) wekt. In één van de oude liederen werd bevestigd dat er levenssituaties zijn waarin je diep in de put zit:

Is de weg ook moeilijk die ge soms moet gaan,
als ge weent in stilheid valt zo meen'ge traan.¹⁷

Kwetsbaarheid kan ook betekenen dat we ons eigen aandeel in gebeurtenissen die zijn misgelopen durven benoemen. We zongen daarover ooit een lied (hoewel we daar toen misschien vooral de mensheid en minder onszelf mee bezongen):

¹³ Lucebert, verzamelde gedichten, 1974

¹⁴ Trouw, 31 januari 2006

¹⁵ Benedictus de Spinoza, Ethica in meetkundigen trant uiteengezet, Wereldbibliotheek, Amsterdam, p 386 (Doch àl voortreffelijks is even moeilijk als zeldzaam.)

¹⁶ G.M. van Asperen, NRC 26-10-1993

¹⁷ Bundel zangkoorliederen 1984, nummer 68

Ligt niet der mensheid hand in eigen zin geboeid?
Tot een verheven taak bestemd, doch jammerlijk vergroeid.¹⁸

We moeten de spanning leren hanteren die hoort bij de andere kant van de medaille: bij compassie, solidariteit en duurzaamheid horen kwetsbaarheid, afhankelijkheid en dienstbaarheid. Het is het vermogen om sterk en zacht, enthousiast en beducht, moedig en bang te zijn. Het is ons laten zien in onze kwetsbaarheid en onze moed, ons verlangen naar verbinding en onze afhankelijkheid. En daarbij zowel fel als vriendelijk te zijn.¹⁹ Het kan ons helpen ook de verticale transcendentie van het wonder van het bestaan beter te doorvoelen, waarbij wij als mens middenin de spanning tussen verwondering en verbijstering ons leven leiden.

Samenvatting

Kijk ik terug naar de afgelopen decennia, dan lijkt het erop dat er woorden verdwenen zijn die ongemakkelijke waarheden vertegenwoordigen:

We willen graag verbonden zijn, maar niet afhankelijk.
We willen graag duurzaamheid, maar bescheidenheid past ons niet meer.
We willen graag ten volle leven, maar kijken weg van kwetsbaarheid.

Vertegenwoordigen bepaalde vergeten woorden ongemakkelijke waarheden?

Als je essentiële woorden verwijdert, rest alleen een zwijgen, verdwijnt de betekenis en kan de bijbehorende emotie niet meer geuit worden.

Religieus bewustzijn (transcendentie) heeft een horizontale component waar het gaat over wat ons als individu (in maatschappelijke zin) overstijgt. De verticale component betreft onze plaats in het ondeelbare geheel van de schepping. Ons religieus bewustzijn kan groeien als we beter in staat zijn ongemakkelijke waarden te hanteren die onze rol in horizontale en verticale zin mede vormgeven .

Hoe kunnen we oude begrippen hertalen om ze dienstbaar te maken in de huidige tijd?

Wat laat het oude zingen niet bestaan
wie laat die woorden vallen
en krast dat zingen uit het leven weg
als rovers uit de ziel vandaan²⁰

© Hans Tiemersma
Breda, 29 januari 2020
hans.tiemersma@gmail.com

Hans Tiemersma is in het dagelijks leven senior rekenkundig personenschade-expert en gerechtelijk deskundige. Hij vervult verschillende functies in het Apostolisch Genootschap, waaronder die van voorganger. Vanaf 1990 is hij zich gaan verdiepen in de filosofische vraagstukken. Sinds 2009 maakt hij deel uit van Quo Vadis, een gespreksgroep van filosofie-liefhebbers.

¹⁸ Bundel zangkoorliederen 1984, nummer 99

¹⁹ Naar Brené Brown, Verlangen naar verbinding, Random House, 2017, ISBN 9789044976939

²⁰ Chris de Werd, De Stroom, nummer 1, februari 2017